

Лекція №2

*Тема: Культурна спадщина України
доби високого середньовіччя
(Київська Русь: кінець X – перша
половина XIII ст.)*

План

1. Християнізація Русі та наслідки її в культурному житті .
2. Культурна стратифікація доби Київської Русі.
3. Книжність і література.
4. Становлення окремих видів мистецтва (архітектура, малярство, музика).

Русь сприйняла візантійське мистецтво як ідеальну ціль художньої творчості

І. Грабарь

Обставини та результати християнізації Русі:

- Київська Русь стала частиною європейського християнського світу;
- язичницьке світогляд, в якому боги були вираженням природних сил, змінилося християнським, в якому Бог розкривається в образі Ісуса Христа;
- християнські норми і традиції були частково пристосовані до язичницьких свят і віруванням

Христос Вседержитель в куполі Софії Київської. мозаїка

В образі Марії-Оранти та сцені Причащання поєдналися культурні архетипи Матері-заступниці та Божественної мудрості в апсиді Софійського собору

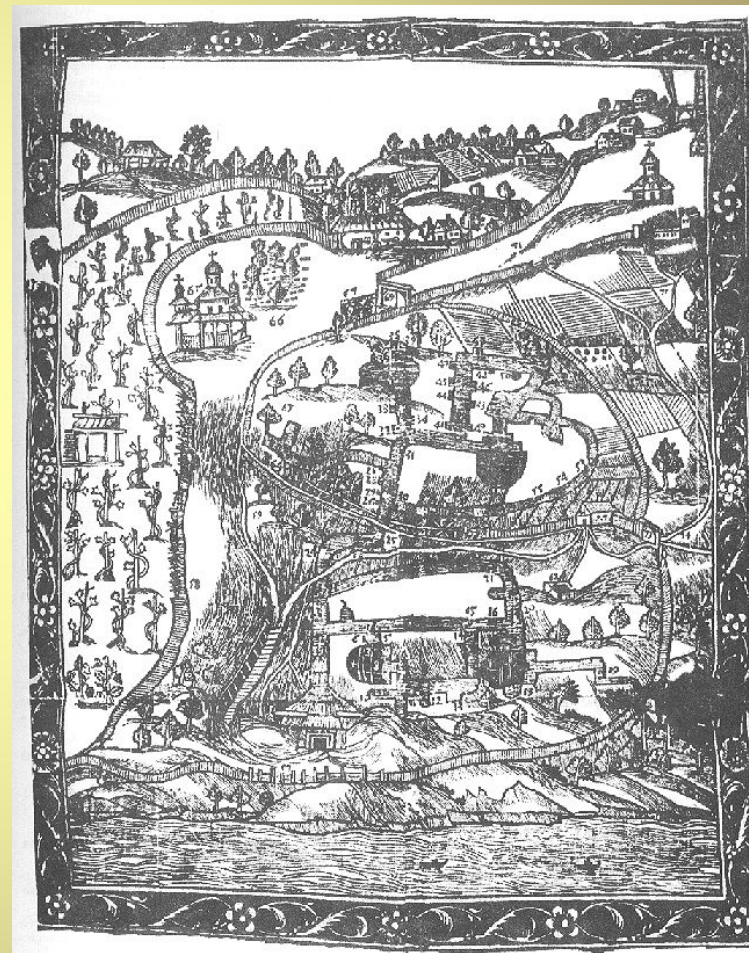
Християнізація у певний спосіб вплинула й на соціальний устрій давньоруського суспільства, прискорила його стратифікацію та виокремлення продуктів культури, що вироблялась кожною стратою

- Люди церкви – духовенство – за часів Київської Русі найпомітнішу роль відіграли у розвитку освіти та духовної культури, очолили процес шкільництва, постачали із свого кола видатних проповідників, письменників, митців.
- Осередками культури стають монастирі, засновані або чернечою громадою, або коштом князя.
- Монастирі виступали й базою для вдосконалення матеріальної культури: способів обробки землі, продукування сільськогосподарських товарів, застосування нових механізмів.
- Визначився релігійно-культурний центр – митрополія – у Києві, духовну владу реалізували ті, за котрими ця влада було закріплена: архімандрити, єпископи, митрополіти тощо.

Визначним осередком культури, створеним «чернечою громадою», став Печерський монастир у Києві, заснування якого приблизно 1051 року пов'язують з іменами монахів Антонія і Феодосія

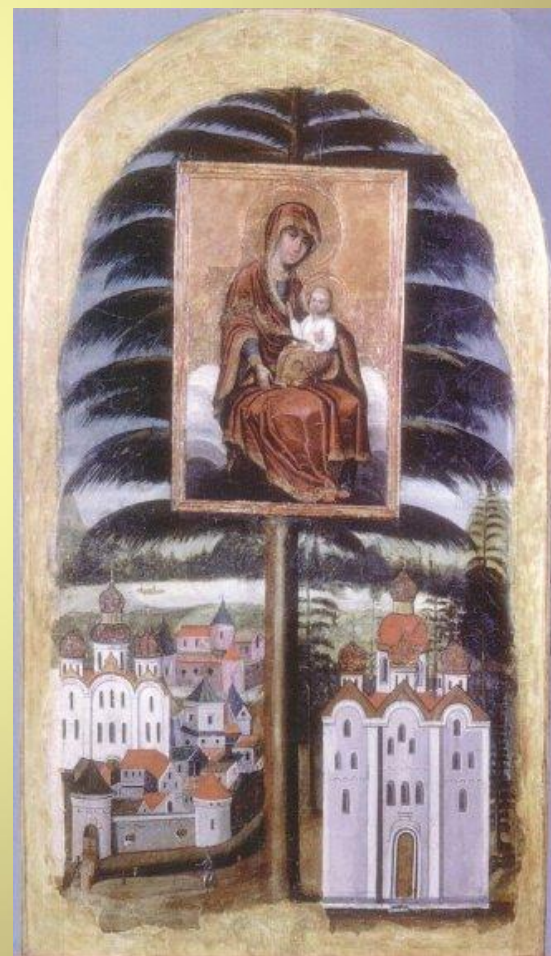

Печери Антонія та Феодосія.
Гравюра XVIII ст.

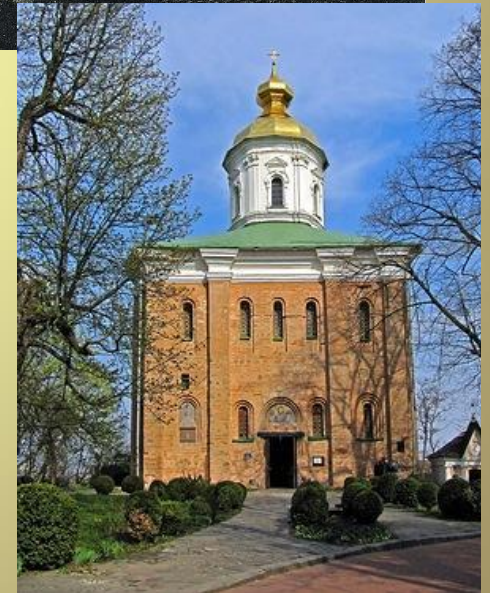
Дальні печери. Гравюра XVIII ст.

Легендарна історія заснування Успенського монастиря в Чернігові в середині XI століття князем Святославом Ярославичем пов'язує цю подію з появою 3 лютого (або 6 листопада) 1060 на одній з ялин в цій місцевості ікони Божої Матері. Також початок діяльності монастиря в 60-і роки XI століття співвідносять з біографією Антонія Печерського

Видубицький монастир у Києві засновано в другій половині XI в. князем Всеволодом, сином Ярослава Мудрого, поблизу його замиської резиденції - Красного двору

Вперше монастир згадується в «Повісті временних літ» під 1070 роком. Спочатку називався по імені засновника - Всеволож, згодом - по місцевості - Видубицьким. У 1116 ігумен цього монастиря Сильвестр створив одну з редакцій «Повісті временних літ», одночасно тут велася Київський літопис. Літописи пов'язують з Видубичами імена відомих діячів середньовіччя, серед яких князь Ігор Ольгович, Володимир Мономах, Данило Галицький (зупинявся тут в 1250 г.)

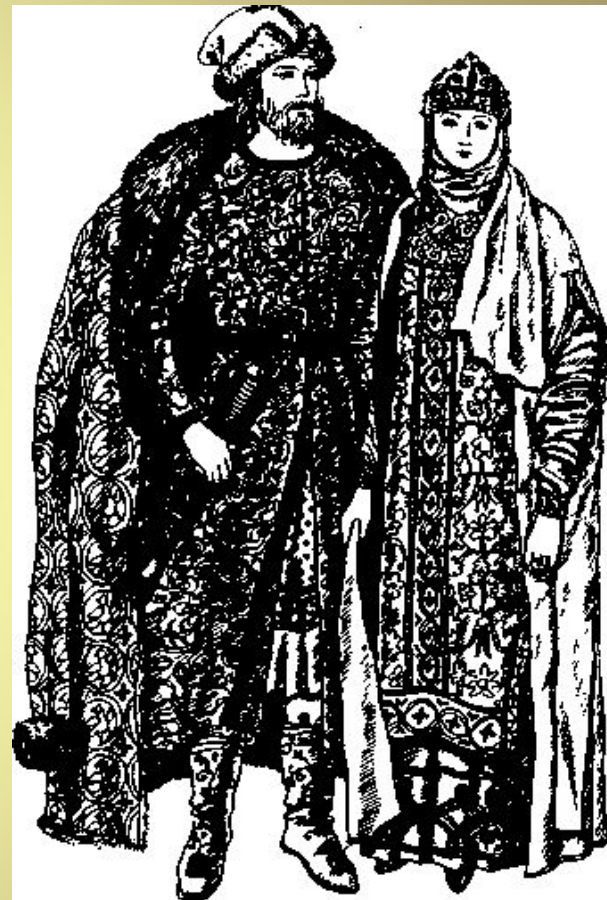
Впливовою верствою у суспільстві доби Київської Русі був князівсько-боярський прошарок та військові

Провідна функція князя – військова, його обов'язки ще в дохристиянській період визначалися тим, що він очолював військо у поході та міг бути обраний військом.

Привілейовані прошарки суспільства володіли значними матеріальними цінностями, про що свідчать як численні клади дорогоцінностей та монет, так і поховання, в яких збереглися атрибути влади чи високого сану.

Еволюцію форм соціального життя Русі княжої доби засвідчила «Руська правда» - збірка стародавнього руського права, складена в у XI–XII ст. на базі звичаєвого права.

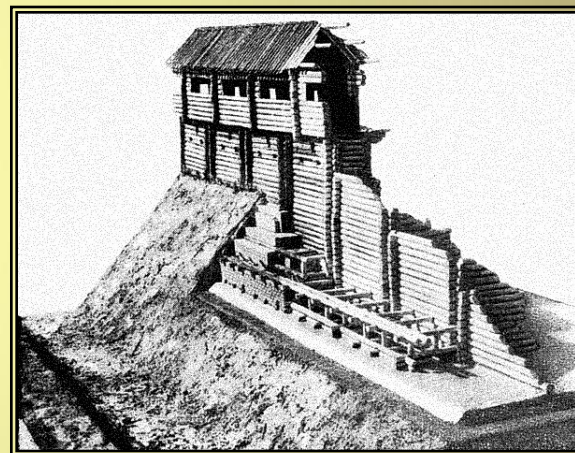
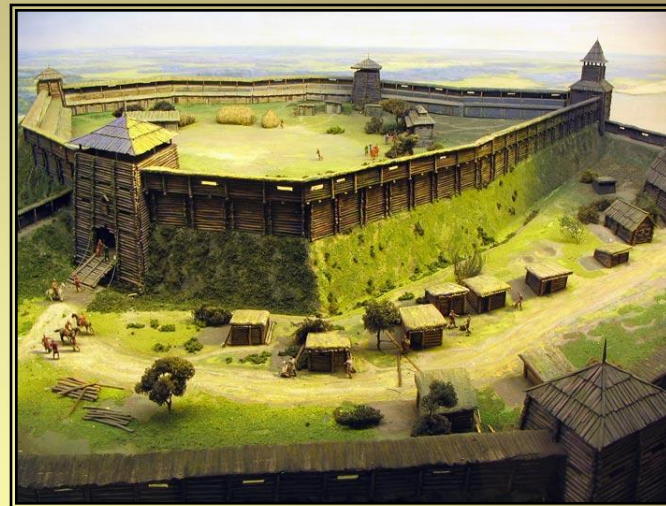
Головні завдання «Руської правди»: давати можливість сторонам у судовому процесі боронити свої права на життя, здоров'я і майно, а судові – підставу до справедливого вироку.

Доволі значною була міська частина населення – ремісники, купці

Індикатором процесу соціальної стратифікації суспільства VI - X століть стала поява міст, в яких було визначено три композиційних частини:

- **«дитинець»** (вишгород») резиденція князя;
 - **«окольні́й град»** чи посад – власне місто, де жили купці, ремісники тощо;
 - **«сторони»** – місце проживання окремих груп ремісників чи представників певних етнічних груп.
- Центром торгівельно-ремісничого життя міста був «торг»

Міська громада мала піклуватися про «городні» – дерев'яні укріплення, що склалися з окремих «зрубів» – 12 приміщень, в середині заповнених землею»

«Велика бо користь буває людині від ученія книжного. Книг ж учать і наставляють нас на путь покаянія, мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се ріки, що напоюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрости, бо є у книгах незмірна глибина...»

[1037], «Повість минулих літ»

Виникненню писемності у східних слов'ян сприяло:

- 1) формування держави;
- 2) проникнення на східнослов'янські території християнства, широко що використовував писемність для релігійних потреб;
- 3) розвиток міжнародних контактів

- Використовувався античний і болгаро-візантійський засоби навчання;
- Вивчали основи письма, читання, давньогрецьку мову і латинь, початки географії, історії, опановували навички музики, співу;
- Були популярні такі галузі знання, як філософія, діалектика, граматики, риторика;
- Розвиток освіти супроводжувалося створенням бібліотек і скрипторіїв.

Жанри літератури

- а) **Перекладна література** - церковно-богословські твори, енциклопедії, легендарні історії Вавилону, Єгипту, Греції, Риму, Візантії;
- б) **Літописи** - перший самостійний літературний жанр («Повість минулих літ» (поч. 12 ст.), «Київський літопис» (1200 г.), Галицько-Волинський літопис» (кінець 13 ст.);
- в) **Проповіді і богословські твори релігійних мислителів** (Іларіон, Климентій Смолятич; Кіріло Туровській);
- г) **Житійна (агіографічна) література** - «Житіє Бориса і Гліба», «Житіє Феодосія Печерського», «Києво-Печерський патерик»;
- д) **Художньо-публіцистичні твори** - «Моління» Данила Заточника; «Повчання» Володимира Мономаха; «Слово о полку Ігоревім».

«Телом бяше красень, высок, лицем круглом, плечи велице, тонкий в чресла, очима добраама, весел лицем, борода мала и вус, млад бо бе ще, светяся цесарьски, крепок телом, всяко украшен, аки цвет цветий в уности своей, в ратех хоробр, в советах мудр и разумен при всем, и благодать божия цветяше на нем»
«Житіє Бориса і Гліба»

«Яко же бо олово гинеть, часто разливаемо, тако и человекъ, приемля многия беды... Злато съкрушается огнем, а человекъ напастьми ... в печали обретаеть человекъ умъ свръшенъ. Молеве, княжи, ризы едятъ, а печаль человека; печалну бо мужу засышють кости. Аще кто в печали человека призрит, как студеною водою напоить во зноиный день»
«Моління» Д. Заточника

Розвиток агіографії Київської Русі XI-XII століть було підсумовано у створенні «Києво-Печерського патерика» - зібрання агіографічних і літописних записів про історію Києво-Печерської лаври (перша редакція - початок XIII століття)

Перша редакція Патерика складена в XIII столітті на основі листування єпископа Володимиро-Суздальського Симона і ченця Печерського монастиря Полікарпа. Основа Патерика була закладена за два століття до створення його першої редакції. Першим агіографічним твором, пов'язаним з Печерським монастирем, є «Житіє Феодосія Печерського», написане Нестором при ігумена Никона Великому (1078-1088).

Особливе місце в «Патерику» займають розповіді про найбільші представників духовної культури київської епохи

Питання про особистість одного з найбільших мислителів Київської Русі, співавтора Ярослава Мудрого зі складання Статуту про церковні суди, Іларіона Київського, першого «руського» митрополита, як і датування його найвідомішого твору - проповіді «Слово про Закон і Благодать» (1040, 1049, 1051) залишається однією з історико-культурних проблем

«... бе презвутер, именем Ларион, муж благ, книжен и постник. И хожаше на Днепр, на холм, где ныне ветхий монастырь Печерский, и ту молитву творяще, бе бо ту лес велик. Ископа печерку малу, двусажену, и приходя с Берестового, отпеваше часы и молящися тут богу втайне. Посем же бог князю вложи в сердце, и постави и митрополитом в святей Софье, а си печерка тако ста»

“Повість минулих літ”

Страница текста «Слово о «Законе и Благодати»

У «Слові про Закон і Благодать» митрополит Іларіон розробив концепцію загальнолюдської історії, основна теза якої - вчення про еманациї, тобто виливу світла (вищої і ідеальної форми буття) в пітьму: поняття Закону та Благодаті - два ступені осяяння, які визначають зміст всесвітньої історії

У проповіді Іларіон звеличив Володимира не тільки за впровадження християнства, але представив його як керівника Русі, структура якого формувалася задовго до християнізації.

“ ...Похвалімо ж і ми, по силі нашій, хоч малими похвалами того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, сина славного Святослава, які в роки володарювання свого мужністю і хоробрістю уславились в країнах багатьох. І понині перемоги і могутність їх споминаються і прославляються. Адже не в слабкій і безвісній землі володарювали, а в Руській, що знана і чувана є в усіх чотирьох кінцях землі!»

Видатним художньо-публіцистичним твором літератури епохи Київської Русі є «Повчання» Володимира Мономаха (1053-1125), що збереглося тільки в «Лаврентіївському списку» «Повісті временних літ» під роком 1096, хоча більша частина тексту написана в 117 році

Структура «Повчання»

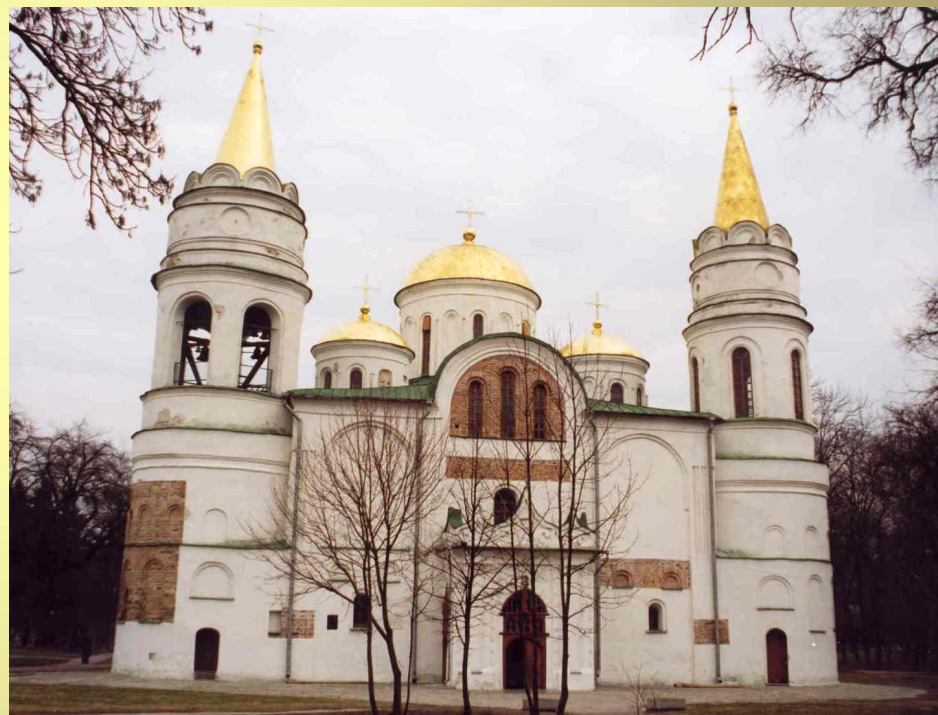
1. Власне «Повчання» в якому автор звертається до своїх дітей, використовуючи текст Біблії.
2. Життєпис автора, епізодами якого він підкріплює моральні висновки свого Повчання.
3. Лист двоюрідному брату Олегу Святославичу

“...А найголовніше – убогих не забувайте, а скільки можете ... годуйте і подайте [милостиню] сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина. Слово мовлячи, і про погане, і про добре, не кляніться Богом і не хрестіться, бо в тому нема тобі ніякої потреби. Якщо ж ви будете клятву давати братам чи будь-кому, то провірте серце своє і, на чому можете устоять, у тому і кляніться, а, поклявшись, дотримуйтесь, аби, порушивши [клятву], не погубили душі своєї...”

Поява нових форм будівель і розквіт культової та цивільної архітектури припадає на період з кінця X до середини XI ст. – добу правління Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Собори доби зміцнення централізованої влади князів символізували силу християнської держави

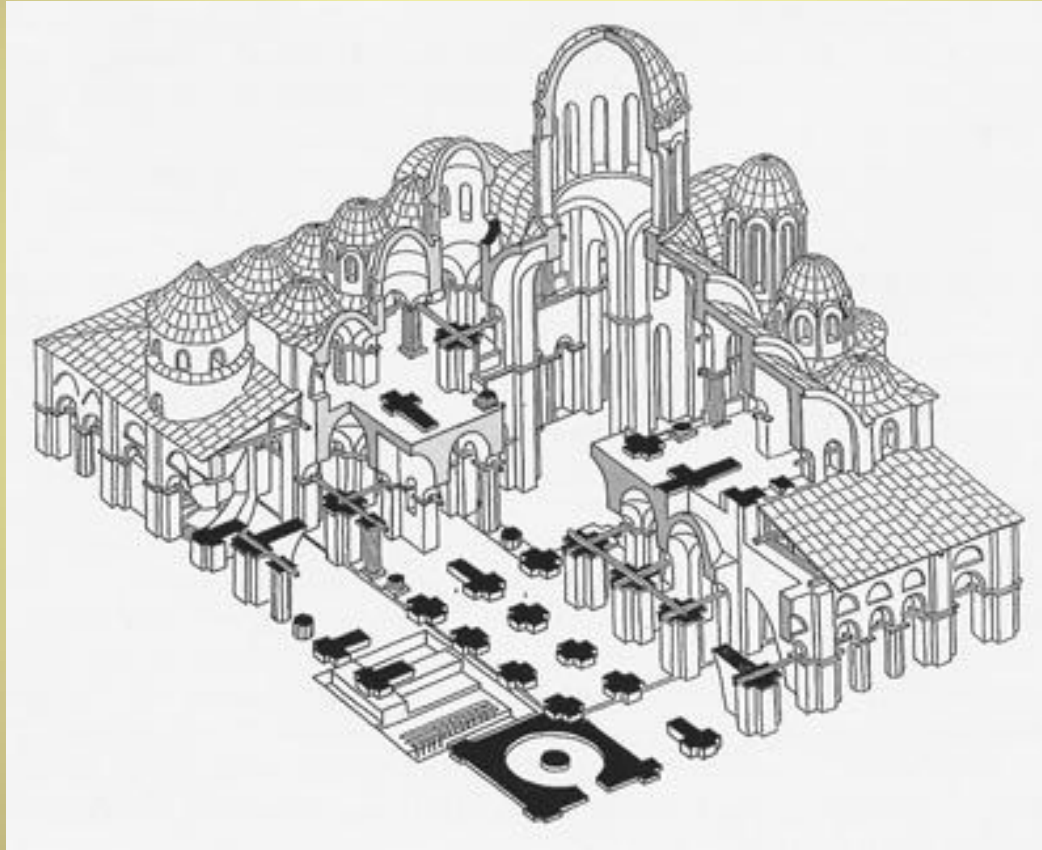
На цьому етапі:

- церкви зводилися з декількома нефами (більше трьох), місткі в інтер'єрі, з круговими галереями і кутовими вежами;
- церкви мали пірамідальну композицію - їх висота збільшувалася до центру;
- собори увінчувалися декількома куполами (3, 5, 7, 13), що втілювало ідеї різноманітності і єдності світу (соборності - цілісності людини, світу і церкви)

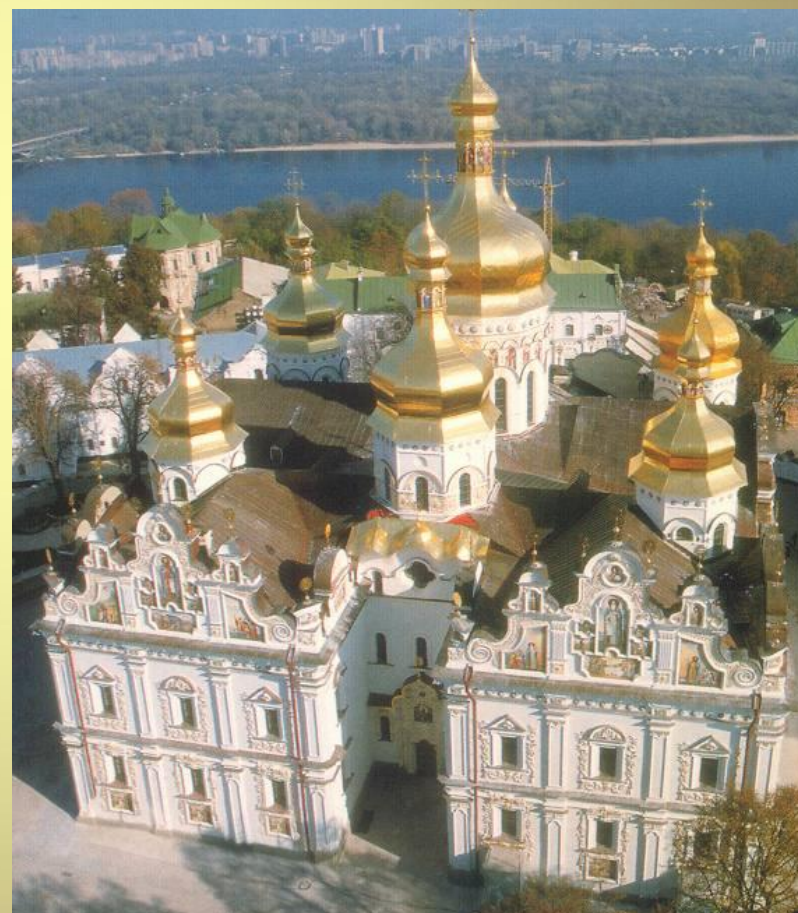
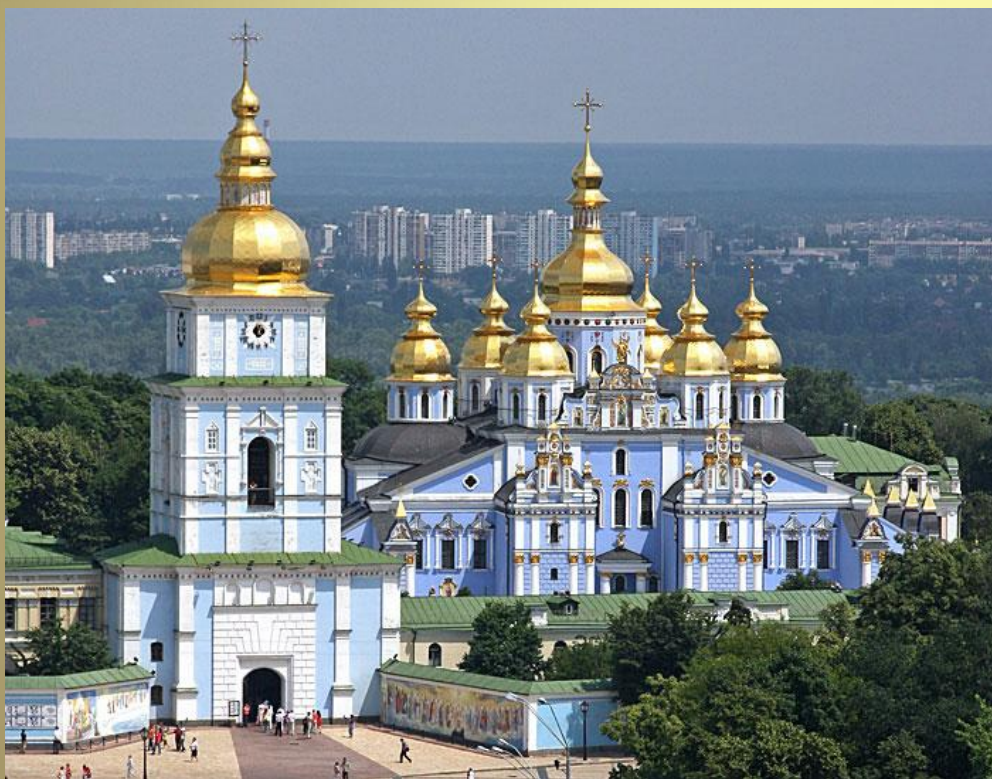
Собор Спаса в Чернигові (близько 1036 року)

Софія Київська - найбільший християнський храм, зведений в центрі Києва, будівництво якого відбувалося в першій половині XI ст. (близько 1037) - «Митрополія руська», втілення ідеї «софійності» - Божої мудрості, що об'єднує небесне і земне

Софійський собор у Києві -
об'ємна схема

У 2-й половині XI століття форми соборів попереднього етапу використовувалися «тріумвіратом» Ярославичів (Ізяславом, Всеволодом, Святославом) для звеличення влади, коли в трьох монастирях Києва - Михайлівському Золотоверхому, Видубецькому, Печерському - були зведені собори складної композиції із багатьма куполами

У першій третині XII століття, коли процес формування окремих самостійних князівств підсилювався, формуються регіональні архітектурні школи і виник тип одноглавого храму - «придворно-князівського» храму або «вуличної церкви»

1. Собор Бориса та Гліба в Чернігові (поч. XII ст.).
2. П'ятницька церква в Чернігові (кін. XII ст.).

Серед форм скульптури XIXII століть - різьблені саркофаги з мармуру і шиферу, декоровані рослинними і геометричними елементами символічного сенсу; декоративні шиферні плити з сюжетами на основі християнських мотивів

Найбільш ранні ікони (XI - початку XII століть) зберігають вплив античної традиції, їх атрибуція (візантійська, київська, новгородська школи іконопису) є досить складною

1. «Святий Георгій з житієм» (поч. XI ст.).
2. Богоматір «Велика Панагія»(кін. XII ст.).

Ідеологія східнохристиянського слов'янського живопису базується на тому принципі, що не живописний образ є образом реального світу, а, навпаки, тварний світ є образом вічного і нетоварного.

«Не ми дивимося на ікону, а ікона дивиться на нас! Звідси зовсім інший підхід до простору ікони.

Перспектива ікони не відповідає перспективі нашого зорового сприйняття, простір ікони відкривається, а не закривається...»

М. Попович

«Георгій-воїн». Кін. XI ст.

Унікальні фрески
XII століття збереглися в
Кирилівській церкві в
Києві

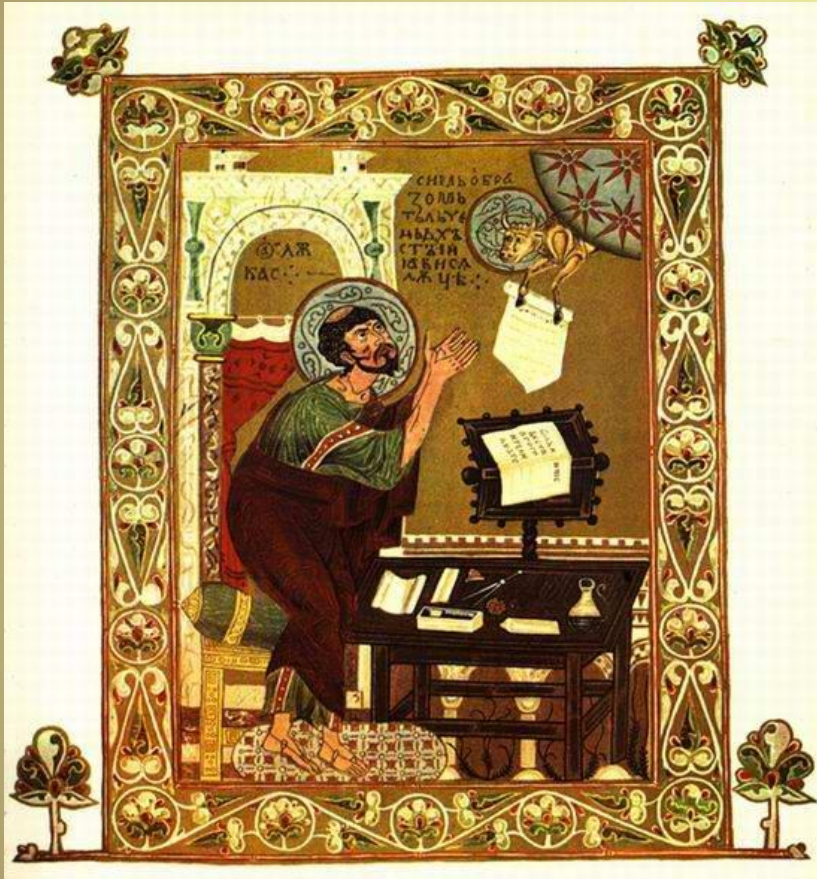

1. Кирилівська церква (1139).
Західний фасад.
2. Фреска «Ангел, згортають
небо в сувій: фрагмент сцени
Страшного Суду».

«Євхаристія». Мозаїка собору Михайлівського Золотоверхого монастиря (1-я третина XII століття)

Мистецтво створення та прикраси книг було однією з основних галузей художньої творчості Київської Русі

Ілюстрація з перекладу Євангелія, зробленого в Києві для новгородського посадника Остромира - «Остромирове Євангеліє» (1056-1057)
Князь Святослав з сім'єю. Лист, доданий до «Ізборнику» 1073 р., - перший груповий портрет в давньоруської мініатюрі.

Один з основних видів художніх ремесел епохи Київської Русі - ювелірна справа, де розвивалися такі техніки обробки металу - чернь, філігрань, зернь, емалі

- ❑ Філігрань (італійське *filigrana*, від латинського *filum* - нитка і *granum* - зерно) або скань (від давньоруського - звивати) - виконання візерунків з тонкої золотої, срібної або мідного дроту.
- ❑ Зернь - дрібні золоті або срібні кульки, які напаяються на орнамент з скані.
- ❑ Чернь або ніелло (італ. *Niello* - чорний) - сплав срібла, свинцю, сірки, інших компонентів, за допомогою затемнювали вироби з срібла

Види ювелірних виробів:
корони, діадеми, колти (скроневі прикраси), сережки, браслети, медальйони, пряжки, ікони-складні, оклади книг

Литература по темі

1. *Історія української культури : у 5 т. / Б. Є. Патон (голов. ред.) ; НАН України. – К. : Наукова думка, 2001. - Т. 1. : Історія культури давнього населення України / Ред. П. П. Толочко. – 2001. – 1135 с.*
2. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посібник / за ред. А. В. Яртися. – Львів : Світ, 2005. – 568 с.*
3. *Шейко В. М. Історія української культури: навчальний посібник / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська. – К. : Кондор, 2006. – 264 с.*
4. *Українське мистецтво: навчальний посібник: у 3-х частинах / Д. П. Кривавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. - Ч. 1 – Львів : Світ, 2003.– 256 с.*
5. *Ізборник: історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/> – назва з екрану.*